

IV.

Parker Tivadar élete és hatása.

Parker Tivadar, Észak-Ámerikában Bostonban volt unitárius pap, neve régóta ismeretes Európában. Művei angol- s németnyelvre fordítva több kiadást értek. A kritikusoknak egész serege szólott azokhoz; a szabadelvűek dicsőítették, az orthodoxok s reactionáriusok gyalázták. Egyet mind a két pártbeliek világosan elárulnak, azt, hogy Parker nagy szellem, momentális jelenség. A francziák később kezdtek róla szólni; Reville, rotterdami protestáns pap, a „Revue des deux Mondes“ — 1861-ki oktoberi számában már fényesen tünteti fel Parkert, reformátornak, prófétának nevezi, s derekason szól műveiről. A Revueben közölt cikkeit Reville megbővitve, önálló füzetben adta ki 1865-ben Párisban ily czimmel: „Parker Tivadar élete és művei, egy közlemény a rabszolgaság eltörlésének történetéhez.“¹⁾ Ebből készített egy rövidebb kivonatot saját nézeteinek beszövésével Michel Adolff, szép nevű protestáns pap s író, mely megjelent a francia szabad-szellemű protestáns egyesület 1866-ki Almanachjában.

A fennebbieken meg vannak nevezve a források, melyeknek alapján készült e cikk Parkernek, Reville szavai szerint, ennek az „igazán bámulandó embernek“ életéről s hatásáról. Ha e cikk inkább csak vázolat, mint kimerítő életirat, szolgáljon mentségére egyfelől Parker nagysága, az é.-ámériakai egyesült-államok polgári, nemzeti és vallási életére mélyen kiható működése, — s másfelől az, hogy terjedelmesebb életrajznak csak önálló füzet, hogy ne mondjam kötet, nyújthatna tért.

Parker, az öt életéből és műveiből ismerő illetékes birák ítéllete szerint, [egyike volt Ámérika] legélelműbb és legtanultabb, legtevékenyebb és legtisztább szívű fainak; egyike azon férfiak-

1) Theodor Parker, sa vie, et ses oeuvres. Un chapitre [de] l'histoire de l'abolition de l'esclavage aux États-Unis. Par Albert Reville.

nak, kiknek hirneve, ha lassan, de biztosan, s idők folytában mind inkább nevedekve s mind nagyobb dicsfényben fog az igazság és emberiség barátai előtt feltűnni. Többen hasonlították őt az emelkedett szellemű Channinghez,¹⁾ ki a vallás és társas-élet terén nem kevesebb volt, mint egy Humboldt a természetben. A hasonlatosság Parker s Channing közt bizonyára nem teljes; gyakran talált volna ez kifogás alá esőt a Parker tulmérész fellépéseiben; ez meg Channinget sok tekintetben értelmi mesterének mondhatta volna. Mindazáltal kiváló közös vonásokat találunk közöttök. Vallásában unitárius volt mind kettő; ugyanazon hő szerelmet vallották s tanusították az emberiségért; s ugyanazon gyűlölséget éreztek minden ellen, a mi szolgál. Mindketten ugyanazon háborgatásoknak, vádoknak, kárhoztatásoknak voltak kitéve bizonyos oldalról, csak hogy Parkernek álláspontjánál fogva több jutott ki az ily keserőségekből; de másfelől ugyanazon rokonszenveket s tiszteletet ébreszték magok iránt. Mind kettő ismert, nagy név egész Ámérikában, s mind ismertebbé válik Europa miveltebb népei előtt. — Emlékek be fog vésődni minden nemes szivekbe, mert a munka, melyet ők tettek, az emberiség és szabadság munkája, mely felé a milliók epedve néznek.

Párker született Massachussets-állam Lexinton nevű városában, 1810-ik évi augusztus 24-én. Szülői házában csepegtették belé azokat az érzelmeket és elveket, melyek egész életére nézve irányadók levének. Atyja egyenes lelkű és vallásos ember volt, egészen rászentelve magát az emberbaráti cselekvényekre, s gyakorolva a jót ösztönszerűleg és fitogtatás nélkül; anyja példányképe volt a gyöngédség- és kegyességnek. Egyébaránt a felekezeti szellemnek legkisebb része sem volt az ő vallási szokásaik- és eljárásaikban; egyformán távol a szigoru orthodoxiától, mely a bibliában egy az első szótól az utolsóig ihletett könyvet lát, — és attól a szűkkeblűségtől, mely nem tudja eltűnni az ellenmondást és a nézetek különbségét; keresztények valának a szónak krisztusi értelmében: szerették az Istent és felebarátaikat. Semmi sem bántotta volna meg inkább ezeket a tiszta lelkeket mint azt hallani, hogy a vallás elvont hitcikkelyek egyvelege; az ő kegyességüket

1) Channinget méltón ismertette Szász Károly a Sárospataki Füzetek 1863-ki folyamában. Örömmel olvastuk a szép tollal s meleg kebellet írt életrajtot; azonban egy pár ott nyilvánított véleményére nem Sz. K.-nak, hanem Channingnek adunk igazat. M. G.

megzavarta volna annak látása, hogy a kereszténységet a csodákkal azonosítják. Ebben a békés és kegyes körben a Parker ifju értelme teljes szabadságában fejledezett; nem lön bényűgözve egyikbe sem azon előítéleti veszedelmes bilincsek közül, melyeknek széttörésére gyakran egy egész élet sem elegendő. Parker e szerint, szellemi tekintetben saját ura vala magának, midőn elérte az öngondolkozás korát; felséges helyzet egy olyan egyénre nézve, a ki beható értelemmel s egyszersmind élénk vágygyal bir ismeretek és okulás szerzésére. Ő birta mind a kettőt. A matematikai és természet-tudományok váltakozó tanulása közben folyának le gyermek- és ifjukora évei. A szegénység ösztönzőleg járult ezekhez a szerencsés természeti körülményekhez, s már húsz éves korában látjuk Parkert egy oskolát nyitni Watertownban, miután már előbb segédtanítói hivatalt folytatott egy bostoni intézetben. — Mindez csak előkészületi dolog volt. Parker arról ábrándozott, hogy menyjen valamely egyetembe theológiát tanulni. Nélkülözések és gazdálkodások útján megvalósította ábrándját s elment az é. ámerikai Cambridge-be. Itt kezdődik valóban az ő élete; a watertown-i oskolamester egészen más lett a mint kijött azokból a viharos küzdelmekből, melyek akkor lelkét elborították. Véleményei megszilárdultak; egy nagy tér nyilt meg az ő tevékenysége előtt.

Parker, a szentirást illetőleg, azzal a meggyőződéssel ment Cambridgebe, hogy azt a szent írók teljesen Isten sugallatából írták, tehát szövege egészben ihletett. Ez volt az uralkodó nézet akkor még az unitáriusok többsége előtt is, kik a papság által régebb megállított hitvallásokra nem sokat adván, vagy is azokat pusztán emberi műveknek tekintvén: egyedül a szentirásokhoz ragaszkodtak, s talán inkább a népért, mely irántok különben is sok előíteletekkel volt eltelve, még tartózkodtak nyiltan hirdetni, hogy a szentirásnak is csak szellemét, nem betűjét, kell ihletettnek tekinteni. Azonban Parker — meglehet — a nélkül, hogy tudta volna, vagy megmerte volna magának vallani, Cambridgeben csak hamar elvesztette azt a hitét. Olvassuk egy levélben, melyet egyik unokaöcscsének írt 1834-ben: „Én hiszem, hogy az ó és új testamentom könyveit, bizonyos tekintetben, Istentől ihletett férfiak írták; de azt nem hiszem, hogy ezek a férfiak mindég ihletve lettek volna.“

Ennek a vallomásnak következménye az, hogy egyedül a lelkiismeretnek kell eldönteni, hogy ezek s ezek a helyek ihletve

vannak, s ezek meg ezek nincsenek. Ettől a perctől fogva tehát az irások föltétlen tekintélye romba volt dőlve. Ez egy igen merész lépés vala a hagyományos unitarizmusnak; de Parker a német theologia tudományában volt megkeresztelkedve, s azok az eredmények, melyekre ez a hatalmas theologia eljutott, nagy érdeket és rokonszenvet keltettek fel az ő lelkében, habár előbb megrendíteni látszottak őt. A szóhagyomány káprázatai lassanként eltűnedeztek, s a felbomlásnak egy nagy műve ment végbe ennek a tüzes és fáradhatatlan kutatónak lelkében.

A szóhagyomány így szólott Párkernek: „A biblia egyetlen, ez az Istennek kijelentése az emberiséghez; egy természetfeletti könyv, mely első betűjétől utolsóig Isten szava.“ De ime, mit adott értésére az ítézet, a kritika. Legelőbb is, hogy ez így lehessen, az kellene rá, hogy az a biblia, melyet a nép jelenleg olvas, legyen egy csalhatatlan könyv, s hogy magok a fordítások is azok legyenek; s a mi azokat a tudósokat illeti, a kik azt az eredetiben olvashatják, azok magok is ne legyenek oly nagyon határozatlanok és megoszoltak igen sok és nevezetes helyek értelme és magyarázata felett. Továbbá birnunk kellene azt a csodálatos szöveget a maga épségében, de ma már tiz ezerenként számítják a bibliai szövegben találtató eltéréseket, ugynevezett variáns lectioakat. De főképpen, avagy hát elfelejtette-e a szóhagyomány azt, hogy a biblia a kereszténység nagy intézményében, háztartásában nem valamely egyszerű, egyöntetű és feloszolhatatlan egész? Hanem ugy, a mint ma birjuk, két nagyon is különböző részből van összetéve, az ó és az új testamentumból: az első a zsidó vallásnak sinormértéke; a második az eredeti keresztény vallás okmánya. Hanem az első különböző szerzők által, s több század lefolyása alatt irt harminczkilencz könyvből áll; a második pedig huszonhétből, a melyek szintugy eredetökre mint irányok- és céljokra nézve egymástól sok tekintetben különböznek. Ki egyesítette ezt a két gyűjteményt két időszakba? Effelől semmit sem tud az ember, nem az ó szövetséget illetőleg, a mely szorosan véve be sem volt fejezve Jézusnak e világra jöttékor. Nem többet az új szövetséget illetőleg sem, melynek canonja csak az V-ik században volt szabatosan megállapítva, sok változtatások és tapogatódzások után; azután hogy egyik vagy másik az ezt jelenleg alkotó iratok közül hosszú időken keresztül vagy nem volt figyelemre méltatva, vagy éppen el volt vetve; egy más pedig, mely ma a canonicus

könyvekből ki van zárva, hosszú időken keresztül egyenlő tekintélyben állott azokkal. Miféle csodálatos ihletettségre támaszkodának tehát a canonicus könyvek összeállítói, hogy választásukat megtehessek? Ők éppen úgy hibázhattak mint mi. Miképpen lehessen tehát fentartani egy olyan könyvnek csalhatatlan voltát, mely a hibázhatásnak kitett emberek működése által jött létre?

Ám tarthatja magát az ember a maga legelőbbi hitéhez; sőt kiszinezheti ezt azokkal a mosolygó színekkel, melyeket a távoli dolgokra szoktunk ruházni; mondhatja magának, hogy az első benyomások megnyugtató természete többet ér, mint a kételkedés hánykodásai; mindazonáltal vannak oly erők és benyomások, melyeknek elleneállani nem lehet, ha az ember teljesen tisztában akar lenni önmagával. Különb is ha a felserdült kornak megvannak a maga gondolatai, az ifju kor is magával hozza a magáéit, melyeket az érett kor a maga részéről újból módosít, tisztáztat és javítgat. Az értelem lálhatárai minduntalan tágulnak és terjednek. Helyt maradni akarni ebben a folytonos mozgásban, annyit tenne, mint a mi saját folytonosan tökélyesbülhető és tökélyesbülmi kellett természetünkhöz és az Isennek ide vonatkozó parancsolatjához hűtelennek lenni, ezeknek ellene szegülni. De mindezen tökélyesbülési s olykor-olykor válságos műfolyamokban, szintugy akaratumk és tudtumk ellenére fentart minket valami, és pedig leginkább a vallási válságban. A gondolat az okoskodás fokain mind tovább tovább tolatva, hajlandó igen messze menni s gyakran valóság gyanánt venni az árnyékot: a vallásos érzés helyrehozza ezeket a kicsapásokat s megelőzi ezeknek különben bekövetkezhető gyászos eredményeit. Igy pl. nagyon figyelemre és megjegyzésre méltó dolog, hogy a vallásos szemlélődésekben legmerészebb emberek igen gyakran a legkegyesebbek is. Szivök és eszök között egy folytonos küzdelem létezik, keserü és szomorü küzdelem, melyet hogy ki nem kerültek, maguknak köszönhetik, bárha ez a küzdelem titkon keserü sohajtásokat csal is ki belölük, melyeket csak az Isten hall. Ezeket a világ ujjal mutatja; a farizeusok gyalázzák, káromolják s igyekeznek megsemmisíteni működésöket. Hosszu lenne ezeknek a sora, ha az ember mind elé akarná öket számlálni; de mire? Elég ha megemlékezünk nevök fölemlítése helyett arról, a mi legjobbat és üdvösebbet előállított az emberiség a legrégebb idöktöl fogva napjainkig.

Ez az elbeszélettük érzelem tartotta fenn Parkert előbbi hi-

tének összeomlásánál. Az ő szelleme, a kereszténység veszendő elemeitől megszabadulva, ennek örökkévaló elemeihez ragaszkodott. Az ő szerelme az alázatos és édes Názáretbélihez csak növekedett. Megtisztulva a legenda fellegeitől s a maga valódi jellemére visszavezérelve, a Krisztus előtte sokkal szeretetre méltóbbnak tett az ő jótéteményeiért, főleg pedig szenvedéseiért. Átlátta, hogy a kereszténységnek csak abban van biztos halhatatlansága, a mi az ő lényegét teszi, vagyis a Krisztus beszédeiben és tanításaiban, és hogy a többi előbb utóbb elmulik, vagy legalább a vitatkozásoknak és kételkedéseknek örökös tárgya lesz. ¹⁾

A Krisztus személyéről való felfogásának egy 1850-ben nov. 14-én mondott beszédében a többek között e következő szavakban ad kifejezést: „Minden emberek felett meghajtom én fejemet a názáretbeli Jézus felséges személye előtt, mely a férfi erejét és a nő szelidségét egyesíti magában, a férfinak erős, átható, vizsgáló és számító szellemét, s a nőnek lelkiismeretességét, szerelmét és isteni félelmét. Ő az én legfőbb történelmi eszményképem egy valóságos emberről, s egészen megváltoztatja az emberi nagyságról való közönséges képzetet. Mik a mi Caesáraink, Sándoraink, Cromwelleink, Napoleonaink, egy Baco és Leibnicz, egy Kant és Shakspeare és Milton — mindannyian véghetetlen nagy értelemmel és akarattal biralkodott férfiak — mik ezek mindannyian, összehasonlítva ezzel a személyiséggel, vagyis az ő nagy és éles elméjével, nagy lelkiismeretességével, még erősebb szeretetével s annál erősebb lelkével.“

Az ihletettségre nézve pedig — ugyan e beszédben — így nyilatkozik:

„A bibliai iratok előttem nem bezárása a kijelentésnek. Az isteni léleknek az emberiségre való kitöltetése és befolyásos működése egy folyton folyó dolog. A próféták és az apostolok nem kizárólag birták az Atyát. Ő még ma is ihleti az embert szintannyira, mint egykoron. Éppen így beszél az Isten szakadatlanul a természetben. Avagy ezek a virágok nem új szavai-e Istennek? Avagy az ásványok, melyek mértföldnyi mélyen vannak a mi lábaink alatt, nem ősrégi szavai-e Istennek, milliószor millió évekkel szólva az előtt, hogy Mózes próféta e világra született?

1) Parker a conservatív unitáriusokat előbb maga ellen ingerelte; aztán szembeállt velek, s végre legyőzte őket. Ma már az unitáriusok nagy többsége a Parker által kivivott téren áll Ámérikában.

S ha az ember — kicsinyben — szabatosan, s a lényeket véve, kimerítőleg akarja ismerni Parker nézetét a keresztény vallásról, olvassa el az előbb említett papszentelési beszédből a következő szavakat: „Mikor az ember mellőzi a katolikusok és protestánsok, a trinitáriusok és unitáriusok, a régi és új iskola közötti vitatkozásokat, hogy a názáretbeli Jézus szavaihoz jusson el: a kereszténység egyszerű, nagyon egyszerű dolog. Tiszta, teljes erkölcsiség; tiszta, teljes vallás, az embernek és az Istennek minden akadályoktól függetlenül munkás szeretete. Az általa felállított egyedüli tan a vallásos szívből önként fölmerülő eme nagy igazság: Van egy Isten! Az ő jelszava ez: Legyetek tökéletesek mint a ti mennyei Atyátok! Az egyedüli formáság, melyet megkíván, az istenes élet formasága, és ez az élet abból áll, hogy tegye az ember a legjobbat a legjobbért, a legszentebb indokokból, hogy engedelmeskedjék teljes szívéből az Isten nagy törvényének. Ez engedelmességnek bizonyosága az Istennek szava a ti szíveitekben, állandó otlléte annak, a ki minket teremtett, minket és a csillagokat a fejünk felett; s a Krisztusnak és az Atyának bennünk való lakozása. Mind ez igen egyszerű, egy gyermek megértené... A kereszténység célja az, hogy minden emberek legyenek egyek az Istennel, mint a Krisztus; az, hogy vezesse el őket az engedelmességnek és jósnak arra a fokára, hgy gondolataink legyenek istenes gondolatok, érzelmeink istenes érzelmek, s tartsuk meg az Isten törvényét szeretetben és igazságban élvén. Eszközei a lelki tisztaság és imádság, a mely erőt és segédelmet keres az Istennél, hogy azt felebarátainak és önmagának javára fordíthassa. Az evangéliom teljes szabadságot enged. Nem kívánja minden embertől, hogy az utolsó árnyalatig egyformán gondolkozzanak, hanem hogy magasztos és nemes gondolataik legyenek, s közeledjenek az igazsághoz, a mennyire csak lehet; nem kívánja tőlük, hogy mind egyformán, hanem hogy szentül éljenek s a mennyire csak lehet, az istenes élethez közeledjenek.“ Ide vonatkozólag tüzetes fejtegetéseket lehet találni Parkernak egy 1842-ben kiadott ilyen czimű könyvében: *Értekezések vallási tárgyak felett*. Reville ennek a saját szavai szerint „nevezetes munkának“ a lehető rövidséggel hű és tüzetes ismertetését adja Parkerről írott életrajzában.¹⁾

1) l. 59-ik laptól a 72-ig bezárólag.

„Mind az, a mi megegyezik az észszel, a lelkiismerettel és vallásos érzéssel — mondja Reville ez ismertetésben — lényegesen keresztény. A Krisztus vallása tehát a szabadság, a folytonos fejlődés, a jobb és tökéletesebb után való szünteleni törekedés vallása. . . Kiválóan gyakorlati és semmibe sem veszi a dogmák vallását, a szertartások betöltését, a szent és szeretetteljes étellel egybehasonlítva. Ez a vallás a mindennapi élet, a házi tűzhely vallása, vallása a magánynak az élet tolongásai közepette, s vallása egyszersmind az emberi nem összes előhaladásában való tevékeny részvételnek is.

Ez az egészen benső, mélyen erkölcsi és vallásos kereszténység mindig talált engesztelhetlen ellenzőkre a tekintély és felekezeti vallásait pártolók között. Parkernek is vesződnie kellett ezekkel; mert elvégezvén egyetemi tanulmányait 1836-ban, a következő évben papnak hívták meg a West-Roxburg-i unitárius papi állomásra. Nem beszéljük el az általa kiállani kellett küzdelmeket: el kelle hagynia papi állomását, a mi lehetővé tette neki, hogy egy utazást tegyen Európában. Visszajövet néhány barátai Bostonba hívták meg. Itt látjuk őt, hogy irodalmi folytonos munkálkodásai mellett, minő ritka és csaknem páratlan tevékenységet és bátorságot fejtett ki a rabszolgák felszabadítása ügyében is. Egész élete ebben a küzdelemben folyt le. Innen származik az ő legtisztább és állandóbb dicsősége, különösen ebben mutatta magát „bámulatra méltónak.“ Ez által szerzett örök jogokat a szabadság és emberiség barátjainak hálás elismerésére.

Nem vala kikerülhető, hogy a legnagyobb horderejű nehézségek ne következzenek be az északi és déli államok között és pedig abból az egyszerű okból, hogy amazok eltörölték a rabszolgaságot, míg ezek roppant gazdagságuk lényeges föltételét látták ez intézményben. A dél a maga gazdagságát a rabszolgák munkáiból huzta; egészen érdekében állott tehát, hogy ezeket fentartsa, szerencséseknak mondja s elhitesse, hogy valójában azok, s fület zárjon azon követelések előtt, melyek időről időre emancipáltatásuk érdekében emelkedtek. Az észak, a maga részéről a nélkül, hogy legkisebb rokonszenvet is érzett volna a rabszolgaság fentartása iránt, a minek bizonyossága az, hogy a maga államaiban eltörölte, mégis hozzá volt szokva, hogy ezt a maga oldalánál lássa,

sőt hogy hasznot is huzzon belőle kereskedelmi ügyeiben és vállalataiban. Kevésbé lévén nyugtalan és buzgó mint a dél, minden felindulás nélkül látá megfosztva magát a befolyásnak attól a törvényes részétől, mely őtet az unio kormányzásában megillette; megelégedett azzal, hogy a maga nagyszerű iparához és kereskedelméhez lásson, s elhanyagolta a politikai kérdéseket. Mindazáltal 1831-től kezdve egy abolitionista- vagyis rabszolgaság eltörlési mozgalom alakult Bostonban egy Garrison William nevű nyomdász befolyása alatt, s ettől fogva minden évben ezereknként jöttek a menekült rabszolgák szabadságot és biztonságot keresni a szabad államokban. S ha már az ember a szokások, erkölcsök és vélemények azon különbségére gondol, melynek ennél fogva szükségképpen megkellett lenni az unio két része között; ha számba veszi azokat a surlódásokat és ellenszenveteket, melyeken két ilyen különböző államesoporthnak keresztül kelle hogy menjen, egészen természetesen fogja találni azokat a nehézségeket, melyek az észak és dél között fenforogtak.

A dél követeléseinek tulsága kezdetét idézte elő az ellenszenveskedések kitörésének. 1850-ben ezen államok ültetvényesei kinyerték az ugynevezett szökevény rabszolgák billjét, melynek erejénél fogva jogok volt üldözni és elfogni, még az északi államokban is, az ültetvényekről elszökött rabszolgákat. Ez a gyűlöletes intézkedés erélyes roszalásokat keltett fel az északon, s ettől a pillanattól fogva a levegő meg vala telve a nemsokára kitörő viharok anyagaival. Parker volt — meglehet — az, a ki ezt a legjobban általlátta.

Számos levelei közül, melyeket ez idő óta barátainak irt a közlőgő válságra nézve, közöljük azt, melyet Sewardhoz, a későbbi államtitkárhoz intézett:

„Kedves uram! Ugy tetszik nekem, hogy az ország zsákutczában van, s a népnek föl kell lépni, hogy kiragadj a hatalmat azon politikusok kezeiből, a kik ma az országot kormányozzák; ha nem, az állam elveszett. Engedje megmondanom, hogy mit gondolok én e részben. Két különböző elem van a nemzetben: a szabadság és a rabszolgaság. Ezek természetöknél fogva egymástól merőben ellenkező két elem, s következésképpen igyekeznek egymást kölcsönösen megsemmisíteni. Természetesen, hogy hiányzik az országban a sulyegyen. Előttem világos, hogy ez a két egymás ellen törő hatalom nem maradhat sokáig ebben az ál-

lapotban. Három mód lehetséges a nemzeti egyensúly helyreállítására :

1. Elválasztódhatik egymástól a két elem. Akkor mind a kettőjük egy jól egyensúlyozott egésznek fog alkotni, megszabadulván a benső felosztás ezen bajoskodásától s bírván a nemzeti tevékenységnek amaz egységét, a mely elkerülhetlenül szükséges. Vagy pedig

2. A szabadság leronthatja a rabszolgaságot. Akkor az egész nemzet úgy fogja létezését tovább folytatni, mint egy összhangzatos egész, a tevékenység nemzeti egységével, mely a földterület egységéből származik. Vagy végre

3. A rabszolgaság megsemmisítheti a szabadságot. S akkor a nemzet megnyeri a maga integritását. Csak hogy ez a despotizmus integritása lesz. S ez kétségkívül, minden mi eszméink és nemzeti intézményeink teljes feldulatását vonandja maga után. Ebből egy ipari zsarnokságnak, egy különös fonákságnak, kell származni. A helyi autonomia helyet kell hogy adjon a centralisatio-nak. Az állam rendei el kell hogy enyészessenek abban a nagy örvényben, mely az Egyesült-Államok legfőbb udvarának neveztetik, s az egyéni szabadság torkába kell hogy essék annak a nagy szörnyetegnek, melyet demokratiai zsarnokságnak neveznek. Akkor Amerika leszál a veszedelemnek mély örvényébe, tönkre téve, elsüllyedve s több szégyennel és gyalázzal borítva, mint a mennyi valaha Sodomát és Gomorát elborította vala. Mert mi is, a mi utálatos szemtelenségünkben, a mi gazdagság és hatalom utáni óriás szomjúságunkban, elkövettük a természet elleni bünt.

Én ez úttal nem hiszem, hogy az első föltevés megvalósulása bekövetkezhető legyen. Nekünk két kormányzó osztályunk van: 1-ben a kereskedők és iparosok, a kik pénzt akarnak; 2-or a politikusok, a kik hatalomra vágnak. E két osztály közt csodálatos egyetértés áll fenn. A kereskedés emberei minden áron pénzt akarnak, mint a hatalom eszközét, s a politika emberei hatalomra vágnak, mint a pénz eszközére. Tehát a míg a unio gondoskodni fog pénzről az egyik s hatalomról a másik számára, ez a két osztály együtt fog járni, egyet fog érteni, s egyesült erővel fognak működni azon, hogy megmentsek az uniót. S minthogy sem az egyiknek, sem a másiknak nincsenek politikai nagy eszméi, sem pedig az Isten legfőbb törvényét nem tisztelik, mindnyájan egyesülni fog-

nak abban, a mi mindnyájok előtt átlátszó érdekek, t. i. a rabszolgaságnak és a hatalom centralisatiojának fentartásában.“

Az itt festett veszedelem megelőzésére szükséges eszközöken való lelki tépelődésének egyik bizonyága az is, hogy levelének végén kijelenti Sewardnak azt a szándékát, hogy részt akar venni az Egyesült-Államoknak Buffalóban összehívott egy nagy gyűlésében, s bevégzi levelét biztosítván érdemes levelező társát arról a nagy bizalomról, melyet ő benne helyezett „a szabadságot fenyegető veszélynek ezen idejében“

1856-ban a válság még világosabban feltűnt előtte. „Két alkotmány van Amerikában, írja ő: az egyik irva pergamenre, letéve Washingtonban; a másik is pergamenre irva, hanem a dob felekén. Erre kell nekünk hivatkoznunk és pedig rövid időn. Én minden pénzügyi intézkedéscímet megtettem egy polgári háborura való kilátásban.“

Egy ugyanezen évben elmondott beszédéből a következő tételket emeljük ki:

„Gonoszabb háboru felé közeledünk mint a krimiai. Már el is kezdődött. Mennyi ideig fog ez tartani? „Addig a míg a rabszolgaság a szabadságot földre nem sujtotta“ mondják a mi déli uraink, és mi felelünk erélyesen: addig a míg a szabadság ki nem kergette.“

1859-ben, egy évvel halála előtt így jövendöl: „Az amerikai nép, úgy gondolom, minél hamarább gonosz nótát fog hallani; s jobb lesz neki, ha erre idejekorán gondol. Ez előtt néhány évvel, nem látszott nehéznnek, legelőbb is gátat vetni a rabszolgaságnak, aután véget vetni minden vérontás nélkül. Most úgy hiszem, hogy ezt sem most, sem későbbben nem lehet. Az emberiségnek minden nagy chartái, alkotmánylevelei vérrel lőnek irva. Egykor olyan reménységgel voltam, hogy az amerikai demokrátiáét kevésbé drága tentával lehetne kiállítani. De, ebben az órában, látni való, hogy a mi vándorutunk minket egy veres tengernek vezet, a melybe nem egy Pharaó fog beléfuladni. Oh miért nem vagyunk mi elég bölcssek arra, hogy igazságosak, vagy elég igazságosak arra, hogy bölcssek legyünk, és sokat nyerjünk meg kevés költséggel!“

Ezek az idézetek nem csak a Parker hatalmas előrelátó tehetségéről tesznek bizonyosságot, hanem eléggé mutatják azt a buzgó lelkcsedést is, melyet ő kifejtett hazájának azon ostora ellen, melynek ő, mások felett, oly jól átlátta rettenetes és közeli voltát.

Hosszas lenne csak lajstromát is előszámolni azoknak a be-

szédeknek és értekezéseknek melyeket Parker a rabszolgaság eltörlése érdekében tartott. Elég hozzá, hogy 1850-től, a rabszolgák-billjének kihirdetésétől fogva a kérdés nagy lépéseket tett előre. Legelőbbis, Bostonban egy egyesület alakult azon szegény rabszolgák védelmére, kiket a dél bizományosai mint megannyi vadállatot üldöztek. Parkert ez egyesület elnökévé nevezték ki, és ő e tisztének akkora erélylyel és bátorsággal állott utána, hogy a délnek összes sajtója és nagy számu prédikátorok menydörögtek ellene, nyakra före sietvén bévádolni ezt a „m a d p a r s o n“, „eszeveszett papot,“ a ki így mer kiabálni és tusakodni a szent frigy láda ellen. Valójában, éjjel-nappal arra törekedett Parker, hogy mentől több rabszolgát ragadjon ki a kidnapperek, vagyis, üldözők körmei közül. E nyílt föllépés és ellentállás folytán megható jelenetek adták elé magokat.

A Bostonba fogadott szökevény rabszolgák között volt egy Kraft nevü ifju ember, ki frigyre lépett volt, de nem törvényesen, egy Helena nevü fiatal leánnyal. A kidnapperek eljöttek, hogy őket fogják el. Parker védelme alá vette őket s magánál tartotta biztonságban Helenát egy hétig. Többet tett; megtalálta a kidnappereket s kivitte, hogy Bostonból távozzanak el. De minthogy az üldözések Kraft és az ő élettársa ellen rövid időn megújulhattak volna, gondoskodott számukra a szükséges segédeszközökről, hogy Angolhonba menekülhessenek. Elmenetelők előtt megáldotta házasságukat, mikor is egy bibliát és egy kardot adott Kraftnak azzal az utasítással, hogy a bibliát, mely magában foglalja azokat a legfőbb igazságokat, melyeknek az emberi nem birtokában van, használja saját és neje lelkének üdvességére és boldogságára; a kardot pedig életük avagy szabadságuk védelmére.

Ha az ember átkívánja tenni magát gondolatban abba az izgatott helyzetbe, hol ez történt; ha meggondolja, hogy a rabszolga vadászok minden órán mutatkozhattak; ha eszibe jut, hogy Parker éj-nap örködött a szerencsétlen szökevények felett: meg fog illetődni ez erős és merész szavak felett, s a bostoni prédikátorban egy nemes szívet, a szabadságnak egy hathatós beszédü apostolatát fogja felismerni. Azonban Parkernek és a rabszolgaságot eltörlőni akaró pártnak az állása nagyon megnehézedett. Ők nem valának a törvényes téren, s a törvényesség iránti tisztelet igen nagy az angol-szász fajnál. A szökevény rabszolgák elleni törvény gyalázatos törvény volt, de törvény volt. És Parker mégis kinyilatkoztatá, hogy

ő ezt a törvényt lábbal tapodja Ámerikának, a Krisztusnak és az Istennek nevében. Azok a bostoni papok, kik a szökevény rabszolgák billjét jóváhagyták, vádolták Parkert, hogy az ország törvényeit megsérti s szavai és példája által másokat is ezeknek megsértésére bátorit fel. Ő védbeszédjének vége felé így felelt nekik: „Igen, az én egyházamban vannak feketék, szökevény rabszolgák. Ők az én apostoli hivatalomnak koronája, az én papi szolgálomnak áldott pecsétje. . . . Köteles valék tehát megnyitni hajlékomat az én hiveimnek s biztosságba helyeznem őket a kidnapperek körmei elől. Igen, uraim, én ezzel köteles voltam, s egyszers mind kénytelen valék éj- nap ügyeltetni kapumra és ajtómrá; sőt a mi több, föl kellett, igen! föl kellett fegyvereznem magamat. Ezen a héten úgy irám beszédemet, hogy egy pisztoly volt íróasztalomon, egy töltött pisztoly, elsütésre készen. Sőt egy kard is volt ott kezem ügyiben. Halljátok. Én abban a városkában születtem, hol a függetlenségi harc kezdődött. Azon polgárok hamvai, kik legelőbb estek el ebben a harcban a lexingtoni emlék-oszlop alatt nyugszanak, ennek a szabadságnak és az emberi nem jogainak szentelt oszlop alatt. Itt azt olvassa az ember, hogy ők az Isten és az ország szent ügyéért haltak meg. Ez a legelső felirat, melyet életemben olvastam. Ezek az emberek az én elődeim. Az én nagy atyám huzott legelőbb kardot azon forradalom alkalmával. Ő és az atyám valának a legelső tűzben. A vér, mely ott folyt, ma az én eremben foly. S aztán, mikor a könyvtárban irok is, egyik felől van az a biblia, melyre borulva az én atyám imádkoztak estve reggel több száz-évek folyása alatt; másfelől pedig az a karabély, melyet nagy-atyám hordozott Quebec bevételénél, s keményen használt a lexingtoni csatában, s még egy diadaljel ugyanebből a csatából, a legelső puska, melyet elvettek a „felkelők“ s ezek között nagy atyám is. S ilyen emlékjelekkel szemem előtt, midőn egy az én hiveim közül, egy a rabszolgákból megszökött s a rablók által üldözött asszony hozzám menekülti azt akarnátok, hogy én zárjam bé előtte ajtómat s ne védelmezem őt utolsó lehelletemig.“ . . .

Oh atyámfiak! én nem félek az emberektől. Meglehet, hogy megbőtránkozatom őket. Keveset aggódok azon, ha gyűlölnék-avagy becsülnek. Nem fordítok nagy gondot a magam jó hírnevére. Hanem soha, soha sem fognám megsérteni merni, az Isten örök törvényét. Ti engem gyakran hitetlenséggel vádoltatok. Megis val-

lom, hogy én nagyon különbözöm tőletek a theológiában; hanem van egy pont, melyen én nem állhatom meg, hogy erősen-hívő ne legyek. Én hiszek az Istenben, a véghetetlen Atyában, a fejér ember atyjában és a fejér ember rabszolgájának atyjában. Történjék bármi, én soha sem fogom megszegni az ő törvényét. És ti?..⁴

Ugyan ez időtájban Webster Dániel, az észak egyik legkitűnőbb politikusa, ki erősen kereste az elnöki méltóságot s a dél szavazatát meg akarta nyerni, tálentomának minden segédforrásait kifejtette, hogy az északot meggyőzze afelől, hogy a „rabszolgaságot eltörlő működésnek kedvét kell szegni“ s belé kell nyugodni a szökevény rabszolgák törvényébe. Indokai röviden összefogva oda ütnek ki, hogy az elvégre is törvény, s ha fájdalmas az észak embereinek megtartani, gondolják meg, hogy nincs érdem abban, ha az ember csak kedves kötelességeket teljesít; hogy szép lesz legyőzniök a magok előítéleteit s megtartani a törvényeket és az uniót, készséggel betöltvén alkotmányos kötelességeiket. — „Az Isten törvénye, mondá ő, soha sem rendeli, hogy az emberi törvények iránt engedetlenek legyünk.“ Webster Dániel megkapta ezen okoskodásaiért az érdemlett jutalmat abban a menydörgös czáfoló beszédben, melyet Parker Bostonban 1850-ik évi november 28-án mondott el a példabeszédek XIV-ik része 34-ik versének alapján: Az igazság felmagasztalja a nemzetet; a bűn pedig gyalázatjokra vagy a nemzetnek. Ez a beszéd, mely talán minden más beszédei felett leginkább viseli magán a lángész és bámulandó szónoki erő bélyegét, „az ország állapotja“ czim alatt azonnal ki lön nyomtatva, villámsebességgel terjedett el és járta bé száz meg száz ezer példányban az Egyesült-Államok területét egyik végétől a másikig. Parker több esetet hoz fel a bibliából, melyeknél az ország törvénye és lelkiismeret szava világos ellentétben állanak egymással. Kérdi gúnyosan, ha vajjon kötelessége volt-e Dánielnek, engedelmeskedni Dárius királynak, a ki megtiltotta neki az igaz Isten imádatát? kötelességök volt-e az apostoloknak, hogy ne prédikálják az evangeliumot, mivel a nagy tanács megtiltotta? a Mózes szülőinek, hogy vessék gyermeköket a Nilusha, engedelmeskedvén a Pharaó király rendeletének?“¹⁾

1) Alkotmányos úton hozott törvénynek nem engedelmeskedni: polgári bűn. Azonban a rabszolgaság sorsa enyhítése érdekében készek lettünk volna mi is Parkerrel bünt követni el. Szerk.

„Azonban, folytatja Parker, felhozok még egy más esetet, mely hasonlóképen előfordul a bibliában, és a melyben a törvény rendel egy dolgot, és a lelkiösmeret teljesen az ellenkezőt. Ime a törvény szövege: „A főpapok és farizeusok rendelik, hogy ha valaki tudja, hol telálatik egy bizonyos Jézus nevü názárethbeli ember, adja azt nékiek tudtokra, hogy megfoghassák.“ Ettől fogva hivatalos teendője, törvényes kötelessége volt minden tanítványnak, tudván, hogy hol van a Krisztus, megadni az ország tekintélyeinek azt az értesítést, melyet ők a Krisztus felől kívántak. Kétségkívül egy Jakab, egy János, mindent elhagyhattak, hogy ötet kövessék, mások is megtették ezt, azok sem tudván, éppen mint ők, a Mózes törvényét s átkozottak lévén mint ők. Még asszonyok is, egy Mártha, egy Mária segítették ötet kicsiny vagyonukból, megmosták lábait könyeikkel, s megtörölték hajukkal. Hanem ők mindezt örömmest tették; ez nekik, föltevésém szerint, akaratjuk volt és gyönyörüségökre szolgált; nincs tehát nagy érdem ebben. „Mindenki közülünk könnyen teljesíti a kellemes kötelességeket.“ Hanem találkoztott végtére egy tanítvány, ki elég erős volt teljesíteni „egy kellemetlen kötelességet.“ Ő elment, — még meglehet készséggel, — hogy elárulja az ő idvezítőjét a jéruszálemi kerület főtisztjének (kit akkor századosnak neveztek.) Avagy hát semmi jó indulat nem volt iránta a Jézusban? Bizonyára volt; hanem ő letudta „győzni a maga előítéleteit,“ míg az a János, az a Mária nem tudták. —

S Judás Iskáriotesnek ros z hire van a keresztény világban! Ötet „a kárhozat fiának“ nevezik! Bűnösnek tartják az ő magaviseletét, sőt az új testamentom azt állítja, hogy az ördög ment volna beléje, hogy neki ezt a rettenetes elárulást sugallja! — Ah mi csoda tévelygésben vagyunk mi! A mi törvényhozóink és köztársasági államférfiaink szerint, Iskáriotes nem tett egyebet, mint pontosan bételjesítette „alkotmányos kötelezettségeit.“ Csupán csak a Jézus tartozkodási helyének följelentéséért kívánta a törvény, hogy ő ebbe a dologba elegendjék. Elvette tehát az ő harmincz ezüst pénzét, körülbelöl tizenöt dolárt (egy yankee tizért tette volna meg ezt „kevesebb előítéletet kelletvén legyőznie.“) Ez az ő törvényesen leszámolt és megkapott tiszteletdíja volt. Igaz ugyan, hogy a keresztények azt gondolták, hogy ez „gonoszság ára“ s még a farizeusok is, kik, rendesen, megsemitik az Isten parancsolatját szó-hagyományaik által, nem merték megfertőztetni a templomot ezzel a „vér árával.“ Azonban ez becsületes pénz volt, becsületesen ki-

érdeme. Éppen olyan becsületes pénz, mint egy amerikai megbizott által felvett pénze hasonló nemű szolgálatért. Micsoda tévelygésben vagyunk mi tehát, Judás Iskáriotes egy áruló! Hogy is ne?! Ez egy nagy hazafi volt! Ő letudta győzni a maga előítéleteit! „Ő teljesíteni tudott egy kellemetlen kötelességet.“ Ő megtartotta a törvényt és alkotmányt! Ő mindent megtett, a mit tehetett, hogy „megmentse az uniót!“ Judás, te szent vagy! „Az Isten törvénye soha sem rendeli, hogy az emberi törvények iránt engedetlenek legyünk!“ „Sancte Iscariote ora pro nobis!“

E beszéd után, mely az egész Ámerikában rendkívüli hatást idézett elő, keresetet indítottak Parker ellen. Parker azonnal kérészöleteket tett saját védelmére, melyet maga szándékozott eléadni. Ez, a mint kiki felfoghatja, egy új diadal lett volna az abolitio-nista párt részére. Ezt átértette az ellenpárt, s az intézkedés előzményeiben elkövetett formasági hiányok ürügye alatt, a törvényes keresetekkel felhagytak.

Helyén valónak tartjuk még itten, a rabszolgaság eltörlése érdekében magukat dicséretesen kitüntetett syracusaiakhoz irt üdvözlő leveléből a következő tételeket kiemelni:

„A szökevény rabszolgák billje a legigazságtalanabb törvények egyike, melyeket századunkban hoztak. Csak arra jó, hogy az ember általhágja. Az igazság nevében kérek fel mindenkit, a ki a törvényt szereti, — hogy sértse meg ezt a törvényt, békeségesen, ha lehet, nyílt erőszakkal, ha kell. Ugy kell bännünk vele, mint atyáink bánták a Stamp-act-tal, vagyis bélyeg-törvénynyel, a mult században. Az egész britt hatalom nem vala képes rátukmálni azt a konokul ellenszegülő amerikaiakra. Nem teszem fel, hogy az effélet mindég meglehessen tenni egyéni szenvedés, pénz és vagyonbeli veszteség, bebörtönözések sat. nélkül. A szabadságot nem veszik porral. Ugy hiszem, hogy a kereszténység is került valamibe, értem a Jézus-Krisztus kereszténységét. Van egy más neme is a kereszténységnek, a mely semibe sem kerül, — de a mely még ezen az áron is igen drága.“

Nem kísérhetjük Parkert a rabszolgatartás elleni küzdelmének minden fordulataiban; ez vala főképen, mely élete utolsó évcit keserőségekkel és örömeikkel tölté bé. Elég az, hogy az ingerült-ség és boszankodás, melynek felköltésében Parker oly nagy részt vett, az idők és események folytán a rabszolgatartók ellen mind nőttön nőt az északon; Bostonban különösen az az egylet, mely-

nek Parker volt a feje, mind nagyobb és erősebb tevékenységet fejtett ki a szökevény rabszolgák elfogdosása ellen, Bostonban közel 10,000 volt ilyen. A kidnaperek ezekből egyet sem kaptak vissza a bill kihirdetése óta; ez nagy elkeseredettség tárgya volt a délre nézve. Rendelkezése alatt tartani a fegyveres erőt s nem boldogulni, nem érni czélt egy szegény rabszolga elfogásában, ez őt a végletekig boszantotta. Magában Bostonban is tettek kísérletet egy rabszolga elfogására, de nem sikerült, csak új felingerülésre adott alkalmat; végre sikerült egy Sims Tamás nevűt elfogniok; hanem éjszakának idején, egy törvényszéknek átadva s vizsgáló biztosság kibocsátása nélkül elítélve, Sims Tamást odább állították egy hajón. Nagy zaj és felindulás keletkezett Bostonban; a boszankodás tetőpontot ért, s egy évvel később, Parker keményen felkorbácsolta a kedélyeket a rabszolgatartó pártiak ellen egy bámulatra méltó ékesen szólással tartott beszédében. Ez a Sims Tamás kiadatásának évfordulati napja volt. Parker erre a körülményre egyikét használta fel az evangéliom leggyönyörűbb és meghatóbb lapjainak. ¹⁾

„A szolgálatnak sanyaru házából, egy ember elmenekült a Massachusettsi nép kebelébe. Nem vethettek egyéb hibát szemére, mint a szabadságnak szeretetét. Ugy jött hozzánk, mint egy idegen, a ki számít a szent vendégjogra; Boston őt elfogja s törvénytelenül a börtönbe veti. Éhezett: Boston a gonosztevők kosztját adja ennie. Szomjuhozott: Boston a rabszolgáknak oly bőven kijutni szokott epét és eczetet adja innia. Mezitelen volt: Boston lánczokkal ruházza fel. Beteg és fogoly lévén, kért egy vigasztalót, egy látogatót: Boston küld neki egy törvényszéki hivatalnokot (marshal) és egy biztost, Boston őt visszaszolgáltatja az emberrablóknak, az emberiség eme söpredékeinek kezébe, hogy újból tegyék rabszolgákká. Szegény, lánczravert teremtés, látván a nemzet kormányát maga ellen, kérte a mi egyházainkat, hogy imádkozzanak érte; a mi kalmárlelkű egyházaink átkokkal felelének önéki. Ő kérte tőlünk, a mi Istennünk nevében, a szabadság szentségét: a mi egyházaink pedig a pénz, pénz és pénz szent háromságának, az ő Istenöknek, az ércznek nevében, megkeresztelték őtet rabszolgának! Boston volt a keresztanya! —

Parker mind ezeket a beszédeket ezer meg ezer hallgató

1) Máté 25; 35 sat.

előtt mondotta el; prédikatori pályája folytán több ízben szakították félbe beszédét a hallgatók tapsai, a mi Európában egészen szokatlan. Az ő heves, eredeti és erősen színezett szavai nagy benyomást tőnek a hallgatókra. Az ő igazgatása alatt a felvigyázó egyesület sakkban tartotta a rabszolgapártiakat, elannyira, hogy többé nem merték mutatni magukat Bostonban. Parker ezen nagy város lakóiban mély borzadályt és utálatot keltett fel a kidnappelek és a rabszolga tartásból bejövő haszon ellen. Ő magát megsokasította, levelezésben állott Ámerikának minden nevezetességeivel, a rabszolgaságnak, a dél rettenetes követeléseinek és az előrekészülő szerencsétlenségeknek tárgyában. Ezekhez hozzágondolva az ő papi munkásságát, az ő szerencsétlen hivei iránt való gondoskodásait, a nyomorultak után való folytonos utánjárást és vizsgálást; több kötetre menő beszédek kiadását: önkénytelenül kérdi az ember, hogy birhatott el egy ember ennyi munkát. ¹⁾

1860-ban betegen, elviselve, útnak indult még egyszer Európába. Ez volt utolsó útja. Útközben értésére esett John Brownnak hősie kísérlete és halála, s a bánat még inkább megnehezítette betegségét; meghalt Florenczben május 10-én 1860-ban.

Van Florenczben, közel a Pinti-kapuzhoz, egy kicsin és nagyon egyszerű protestáns temető, árnyas lugosokkal és gyönyörű fekvéssel. Ebbe temették el Parker Tivadart. Utolsó kívánsága szerint, Cunningham, egy öreg barátja, a hegyi prédikációt olvasta fel sirja felett. A kegyeletes utazó és emberbarát, ki a XIX-ik század egyik legnemesebb lelkü emberének hamvaihoz elzarándokolni ohajt, kevés fáradsággal föltalálhat ebben az egyszerű temetőben, ugy a közepe tája felé, egy csakugyan egyszerű márványkövet ezzel a felirattal:

Theodor Parker

Born at Lexington, Mass.

United States of America.

Aug. 24. 1810.

Died at Florence, May 10, 1860.²⁾

Az utolsó napok egyikén egy Cobde nevű fennkölt lelkü hölgynek, érdemei egyik legnagyobb tisztelőjének, kezét megfogva, alig

1) Parkerről olvastuk, hogy emlékező-tehetsége, bámulandó nagy volt. Pontosan emlékezett reá, a miket 30 év előtt egyszer olvasott. Szerk. — 2) Parker Tivadar született Lexingtonban, Massachusetts-állam. Ámerikai egyesült-államok. Aug. 24-én 1810-ben. Meghalt Florenczben máj. 10. 1860.

hallható hangon így szólott: „most két Parker Tivadar van: az egyik meghal itt Olaszországban; a másikat Ámérikába ültettem be. Amaz élni fog és be fogja végezni az én munkámat! Az Isten titeket áldjon meg!”

Igaza is volt a nagy embernek, mert ő Ámérikában örökké élni és működni fog magasztos és az egész Ámérikában meggyökeredzett irányeszméi és ezek mellett vívott küzdelmeiben. Ugyanis az a nagy és jó hirnév, melyet ő kiváló szónoki tehetségének, tiszta és rendületlen jellemének s krisztusi emberszeretetének köszönhetett, nagyon keresettekké tévék az ő beszédeit azok előtt, kik nem hallhatták. Ennél fogva több politikai lapok hozták azokat részint egészben, részint kivonatban és pedig azonnal, a hogy elmondattak, s elterjesztették a nagy birodalomnak legvégső határáig. Ismeretes dolog, hogy mily nagy mértékben ki van fejlődve a napi sajtó-irodalom Észak-Ámérikában. A bostoni válogatott közönség által hallott beszédek e szerént egy-két hét alatt az egyesült-államok csaknem minden városait és falvait összejárták. Felszámították, hogy többen közülök több százezer példányban terjedtek el egy hét lefolyása alatt. Hogy eleget tegyen egy mindinkább növekedő kérésnek, ő maga több füzetet közölt belőlük, s ezek a beszédek a rabszolgaság eltörlése érdekében mondott értekezéseivel egyetemben teszik nagyobb részét annak a tizenkét kötetnek, melyek nem régiben az ő neve alatt napvilágot láttak. A most említett iratokon kívül a gyűjtemény egy „Egyveleg e k” című kötetet is foglal magában, mely a vallási kritikának nevezetes műveiből van összeállítva, a többek között Clairvauxi Bernardról és a német theológiáról; alapos bírálatot irt Strauss „Jézus életéről”, lefordította De Wette „Bevezetését az ó testamentomba”, mélyre ható jegyzetekkel kísérve. Egy másik kötet tiz beszédet foglal magában a vallás és erkölcs különféle tárgyairól; egy harmadiknak ez a czime: Sermons of Theism (beszédek a theismusról); továbbá van még két más kötet *Additional Speeches* (újabb beszédek) czim alatt, melyeket még három új füzet követett *Speeches, Addresses, stb.* czimek alatt.

Ez a hosszú laistrom hű képét adja ennek a munkás és hánytatott életnek. Olvasmányuk különösen vonzó, elsöbben is a tárgyalt kérdések változatosságáért, de főleg a modorért is, hogy a vallásnak és erkölcsnek legelkoptatottabb tárgyai érdekesekké és

elevenekké vannak téve a szerzőnek férfias és szellemdús irálya s nagy ékesenszólása által.

Parker azonban nem gondolt arra, hogy csak így a pillanat szükségéi által igényelt szakadatlan munkálkodásra szorítkozzék. Ő két nagy munkára készítette elő az anyagokat, melyek közül egyiknek Ámérika híres emberei bírálatos életiratát kell vala magába foglalnia; míg a másik a reánk nézve sokkal érdekesebb és a mely mindennemű igen sok kutatást kívánt „az emberiség uralkodó fajainál létrejött vallások eredetének“ lett volna szentelve. Ennek az utóbbi munkának közrebocsáthatását hordozta lelkén mindenek felett. Ugy remélte, hogy ebben tanulmányainak és tapasztalásainak emlékét s mintegy végeredményét állítja össze. Ki is jelentette, hogy az 50-ik éven túl felhagy a hetenkénti prédikálással, hogy egészen ennek a főművének szentelhesse magát. Azonban a menyei Atya nem úgy akarta, mint ő; hanem munkássága közben így szólott hozzá: „Elég már jó és hiv szolgám! Menj bé a te uradnak nyugalmaiba.“

Visszatérve a rabszolgaság kérdéséhez, s Parkernek ezt illető jóslataihoz, a dolog kimeneteléből fájdalmas örömmel látjuk, hogy a Parker jóslatai, egy közel kitörő polgárháborút és annak végeredményét illetőleg, nagy mértékben bételjesedtek, s a küzdelemnek végeredménye úgy ütött ki, a hogy ő kívánta; a rabszolgaság örökre el van törölve. Micsoda nagyszerű commentárt és igazságot szolgáltatott ez az öt esztendő (1860—65) a bostoni prédikátor vallási és társadalmi tanításainak. Az ő hamvai alig hülének ki s az unio már is eljutott annak a veres tengernek partjára, melyet ő annyiszor megjövendőlt. Jegyezzük meg, hogy egy bizonyos pontig, az Egyesült-Államok azon két töredéke, kiknek ebben az óriási küzdelemben meg kelle mérközniök, jól fogták fel az ő viszonylagos helyzetöket. Az északnak igaza volt, midőn azt gondolta, hogy neki végtelenül több segélyforrások állanak rendelkezésére, mint a délnek. Ellenben a dél sem oktalankodott, midőn a sikerre czélzó reményeit a rendelkezésére álló erőknök ügyesebb és rettentőbb felhasználására alapította. Mindennek attól a szellemtől kelle függnie, mely az északon túlyomó leend. Az embernek lehetnek megmérhetetlen segélyforrásai, de mégis hamar kimeritheti azokat minden hasznos végeredmény nél-

kül; s ha a hazafiság, az erkölcsi elem, hiányzik vala északon, az elszakadásra törekvő ügyes vezetők nagy-bizonytal czélt érték volna veszedelmes vállalatukban. S ma Ámérikában volna egy nagy keresztény köztársaság a rabszolgaságra alapítva! Az észak diadala tehát végkövetkezményiben az erkölcsi világrend diadala volt, melyet azoknak az erkölcsi okoknak lehet köszönni, melyeknek hatalmát az ellenfél ki nem számíthatta.

Ha már most gondolatainkkal azokba az időkbe megyünk vissza, melyek ezt a rettenetes párbajt megelőzték, a legkisebb nagyrítás nélkül elmondhatjuk, hogy Parker a legelső sorban ragyog azok között, kik a legerélyesebben kiáltották az északnak: *Vigyázz magadra!* s a kik legtöbbet tettek arra, hogy fölébresszék a közszellemet abból a szunnyodásból, melybe azt az anyagi jóllét ejtette. Boston városa mindég első volt a döntő fellépésben és az áldozatokban, melyek által a szövetségnek, s ezzel együtt az emberiségnek ügyét védelmezte. A massachusetts-i önkéntesek voltak azok, kik legelőbb összefutottak, a legnagyobb veszedelem perczében, hogy testökkel védőfalat képezzenek a fellázadt sereg által keményen fenyegetett szövetségi főváros előtt. Új-Anglia pénze a legkétségbeesztőbb órákban sem szűnt meg folyni a jó ügynek fentartására. Hogy Lincoln, kinek nagyságát és érdemeit elegendőképen nem becsülték, a meddig élt, bátorságát soha el nem veszítette, ez azért volt, hogy támogatva érezte magát az uniónak munkás és erkölcsös színe-java által, egy becsületes emberekből álló nép által, mely el volt tökélyve, hogy egy hajszálnyit sem tágit és kész mindenre, kivéve, hogy engedjen. Végre elkövetkezett a nap, mely megadá az Egyesült-Államok elnökének azt az örömet, hogy kijelentse, a rabszolgaság eltörlését, zajongó tapsai kíséretében éppen annak a tömegnek, melyet az érdek-vezette álbölcsek és hamis próféták oly sok ideig vakságban tartottak saját legvilágosabb érdekei felől. A Parker hamvainak reszketniök kellett örömlükben a messze-távoli föld alatt, midőn az örvendetes újság viszhangja az oceán innenső partjára eljutott. Igen! midőn a csatazajok már teljesen elhangzottak, midőn ezen hősiesség küzdelem eredetének tisztázása alkalmával keresni fogják azon emberek neveit, kik legtöbbet folytak bé ennek szerencsés végkimenetelére, nem lehet kifeledni a bostoni prédikátor nevét sem. Kétség kívül óvakodni kell attól a hittől, mintha egyedül ő csinált volna mindent, hanem fontos dolog szem előtt tar-

tani azt, hogy ő származására nézve massachusettsi volt, a mely állam döntő szerepet játszott a rabszolgák felszabadításában.“ A most folyó háboru, mondá egy ámerikai demokrata, Ámerika meghódítása Massachusetts-állam által.“ Ez állam fiai közül Parker egyike a legjelesebbeknek. Boston, — a mint ezt ismételten állítottok, — mindig első sorban állott a dél növekedő követeléseinek visszaverői között; s ki emelte föl ezt a várost, ki oltotta beléje a kidnapperek elleni gyűlöletet s a szökevény rabszolgák iránti könyörületességet? nem más mint Parker, ki ékesenszólásának elragadó hatalmával szintugy, mint metsző gúnyjával e várost szüntelen ébren tartotta, s a rabszolgaság fenmaradását pártolónak egymást érő jogsértéseire félelem nélkül rámutatott. „A dél rabszolgasága egy komolyan vett intézmény, mondá ő a szószékből; az észak szabadsága nem az Apáink komolyan vették ezt 1776-n és 83-ban. Nem így volt ez későbbben. A compromissumok csak ideiglenesek, a rabszolgaság a végczél.“ Hallgatói számtalan sokan voltak; szava ugy hatott a szivekbe, mint a tüzes nyil s ott viharokat korbácsolt fel. Egy napon a Sims Tamás elfogatása után, föllép a szószékbe, s a gúny és boszankodás vegyes hangján így kiált fel: Webster Dániel azt mondotta, hogy nem is volt észak. Nem ugy. Észak volt, de ma már nincsen. A dél már Canada határáig terjed ki. Nem, uraim, ma már többé nincs Boston. Volt egyszer egy város, melyet Bostonnak hivat, most van ennek a helyén Alexandria városának egy északi külvárosa. Imé ez ma Boston. És ti, és én, alázatos szolgálói és alattvalói Virginia-államnak . . . (a tömeg kiált: Nem! nem! huzd vissza ezt a szót!) Én visszahuzom, felel ő, majd akkor, ha megmutattátok nekem hogy ez nem így van.“

Parker a vigyázó-egyletnek elnöke volt, a mint mondtunk s ez alatt a cím alatt tőle kerültek ki minden erélyes intézkedések. De az ő működése, a mint ezt is érintettük, nem szorított csak Bostonra; ritka tevékenységi és emberbaráti szelleme arra ösztönözte őt, hogy tartson felolvasásokat az unionak különböző városaiban, s évenként egyre másra száz ilyen felolvasást tartott több egymásután következő években. — És ki tudná megmérni azon szabad szellem mennyiségét, melyet ezek az általa tett felolvasások az unionak különböző államaiban felköltöttek, és megszilárdítottak ¹⁾, azt a befolyást, melyet egy ilyen ember az

1) E czikkben Parkernek a rabszolgaság eltörlésére gyakorolt befolyása van kü-

unionak minden kitünő polgárára, a milyenek egy Wendel Phillips, Chase, Seward, Sumner, Hale, Bank, Horace, Mann stb. az ő barátaira, az ő bámulóira és bajtársaira gyakorolt, a kikkel ötet folytonos társalgásban és levelezésben látjuk, őket bátorítva, vigasztalva, dicsérve, néha pedig egész nyílt bátorsággal és őszinteséggel ócsárolva mindég rokonszenvvel nemes törekedéseik és erőfeszítésök iránt, mindég szolgálatra és áldozatra készen a maga részéről, s emelve szép prédikációinak értékét nemes példája által. Mondják, hogy egy ember befolyását a maga ellen fölkellett gyűlölségről lehet megösmerni: ez igaz reá nézve. A szenteskedők, az orthodoxok, a reactionáriusok szövetkeztek ellene. Annyira mentek, hogy kérték az Istent, zavarná meg az ő eszméit s fojtsa el lelki tehetségeit, mi alatt beszédeit írni szokta. „Oh Isten! — mondák ők, az igaz hitűek, — ha ez az ember méltó még a te kegyelmedre, térítsd meg ötet s vezesd be őt a te drága szent fiad országába. De ha túl van már az evangélium üdvös befolyásán, állítsd félre az útból s cselekedjed, hogy az ő befolyása haljon meg vele!

„Uram, tudjuk, hogy mi őt érvek által meg nem zavarhatjuk, hogy mentől többet beszélünk ellene, annál inkább fut a nép utána, annál inkább szeretik és becsülik őtet. Oh uram! mi fog történni Bostonban, ha te nem veszed kezvedbe ügyét. . . .“

Egy kegyes barát pedig arra hitta fel hiveit, könyörögjenek Istennek: „vessen egy lakatot ennek az embernek a szájára, hogy legyen kénytelen hallgatni.“

De az Isten engedte őtet beszélni a szabadságnak és az emberek testvériségének diadaláért; s a míg ő villámlott és menydörgött a rabszolgaság ellen, ő a kegyetlen, — addig ellenségei, a kegyesek, az orthodoxusok, annak fenntartását prédikálták. Ebből az eszméből kifolyólag nem lesz fölösleges érinteni az unitárizmusrészvétét a rabszolgák felszabadításának küzdelmében.

Az unitárizmus — így ítélnék fölöle Reville és Michel Adolff

lönösen előtűntetve. Ez egyik legszebb s legméltóbb vonása is P. életének. Azonban a mily buzgó s kifáradhatatlan volt itt: épp olyan a társadalmi, polgári s egyházi életben. Minden kérdés érdekelte őt, és mindenben a józan, szabadelvű reformokat követelte lankadatlan kitarással. Ha olykor keserűnek s tán az erőszakosságig nyersnek lát-zanak kifakadásai: ez azért van, mert saját nemes lelkével mérte sz embereket, s fájt neki, hogy a valót oly messze látja attól, a mit ohajt. Elkeseredett olykor, de soha sem lankadt. Szabadság, testvériség! ezek voltak szívének alkatrészei; ezeket az eszméket lehellette ő utolsó perczéig mindenütt. — Szerk.

francia reformált papok, — szint úgy mint minden a reformációból kinőtt vallásos felekezet, a biblia tekintélyére van alapítva, de olyan módon, hogy a régi észellenes s egymásnak ellemondó hitcikkelyek küszöböltessenek ki a vallásos tanításból. Az unitarizmusban semmi sem ellenkezett, ellenben minden kedvezett a vallási és politikai előhaladásnak. Ez az előhaladó szabadelvűségnek és vallási türelemnek egy jótékony légkörét terjesztette el. Semmi kedve nem volt a rideg, zárdai áhitatossághoz; de szilárdul ragaszkodott és ragaszkodik máig is a keresztény erkölcsan nagy elveihez, melyeknek egy munkás életet kell minden fordulataiban igazgatniok s az ember lelkébe házi és társadalmi erőnyeket kell belé lehelniök. Szóval, az unitarizmus szelleme a szakadatlan fejlődés és szabadság szelleme. Ez az egyháznak és a polgári társadalomnak, az ugynevezett egyházi s világi életnek mind bensőbb egygyéolvasztására törekszik s elől szokott járni mindenütt, a hol társadalmi és emberbaráti reformokról van a szó. A kereszténység világraható szerepének ilyen tágas és igazán vallásos modorban való felfogását mindig rossz hirbe hozták, elátkozták bizonyos, állítólag vallásos pártok, a kik készebbek feláldozni egy üdvös társadalmi intézményt, mint a bibliának egy betűjét, egy helyét. Vannak emberek, kik egész erejükből azon vannak, hogy mind az, a mi a bibliában benne van, legyen jó; s mind az, a mi ott meg nincs, legyen kárhozatra méltó. ¹⁾ Ezek nem akarják megérteni, hogy az ezelőtt nagy időkkel egy különös országra, társadalmi szervezetre, sajtáságos törvényekre és szokásokra való tekintettel kiszabott parancsoknak nincs az a tekintélyök sem értelmök, hogy ma is érvényesek és irányadók legyenek, miután más erkölcsök és más idők állottak elő. Ők nem látnak semmi nehézséget és visszás dolgot abban, hogy az újabbkori Európát és az új Amerikát a Mózes törvénye által kormányozzák. Szóval, ők a bibliának egy magára egyedül álló helyére támaszkodva, fenn akarnak tartani olyan intézkedéseket, melyeket a bibliának szelleme teljesen kárhozottat. A kik a vallást ilyen módon értelmezik, fájdalom, nem ritkák. Minden országban talál ilyeneket az ember; s talált főképpen Ámerikában akkor, midőn a rabszolgaságot eltörölni szándékozó mozgalom kezdetét vette. A dél orthodoxiája,

1) Ez volt Mahomednek a „Korauról“ való nézete, melyet, mint a művelődés egyik akadályát, most magok a felvilágosultabb mozlemek is másképen igyekeznek magyarázni. Szerk.

s nagy részben az északé is, a rabszolgaság fentartása mellett volt, azon ürügy alatt, hogy az ó és új testamentom tanításában benne foglaltatik, és így alázatos szolgálói levének a dél önző és gyalázatos érdekeinek. Hiába hozták fel ellenök, hogy a Krisztus tudománya az egyenlőség és testvériség kikiáltása; hiába mondták, hogy lehetetlen az embernek úgy szeretni az ő felebarátját, mint magát akkor, midőn őtet kegyetlenül ostorozza; az orthodoxok nem tágitottak. Az unitáriusokat ebben a kérdésben egészen más szellem lelkesítette. Az abolitionista mozgalom tőlük indult ki; s ha ők a többi felekezetekből is, főleg az universalisták, baptisták és presbyteriánusok felekezeteiből sok nemes lelket nyertek meg a jó ügynek, s ha az események folytában minden oldalról számos és hatalmas bajtársakra találtak is, mégis övék a kezdeményezés dicsősége. Avagy az ámerikai egyházi emberek között kik azok a férfiak, kiket a közvélemény ebben a dicsőséges munkában a legelső sorba helyezett. Nem mások mint Channing, Ware Henrik és Parker Tivadar. Ez a három név, de különösen a Channingé és a Parkeré kétségbevonhatlan fényvel ragyog Amerika, sőt az egész emberiség nagy férfainak, az igazság és a szabadság rendületlen bajnokainak, szószólóinak dicskoszorujában.

Reville, miután az ő vonzó és épületes modorában ennek a nagy embernek éppen oly szép mint hányatott életét elbeszélte, nem habozik kimondani, hogy Parker „próféta“ volt, és pedig nemcsak az Egyesült-Államok számára volt próféta. Az ő hazafisága nem volt kizáró, ő — mint hajdan Plátó — a szó teljes értelmében az egész világ polgárának érezte magát, s ha annyira szerette Ámerikát, ez azért volt, mert ott látta azt az ígéret földet, a hol egy napon a mi Európánk által álmódott eszme megvalósulhat. Számunkra is abban a pillanatban, midőn a százados épületek és hagyományok omlófélben vannak; midőn az ember aggódva kérdezi, ha vajjon nem temetik-e romjaik alá szintugy azokat, a kik rázzák, mint azokat, a kik oltalmazzák: egy olyan ember, mint Parker, a vigasztalás és reménység prófétája. Neki igaza van: félre a gyáva félelemekkel! Bár mi történjék, az ember embernek marad. Az ő természetében magában, a milyenek őt az Isten alkotta, mindig meg lesznek azok a kijelentések és ígérek, melyek a szép életet és szép halált biztosítják. S mi kell több? Boldogok azok az egyházak, melyek az ő főelveikben szabadéket találnak, nagy rázkodások nélkül, befogadni azt az elveszhetetlen kereszténységet,

melynek Parker Tivadar ihletett prédikálója volt. Érvei közül sokat meg fognak czáfolni, nézetei közül sokat el fognak felejtetni; de az az alapigazság, melyet ő rendületlenül vallott és fenntartott, — hogy t. i. elvégül a lelkiismeret az ember legbiztosabb vezére, hogy az Isten mindenkinek kinyilatkoztatja magát, a ki őt keresi; hogy az embernek és társadalomnak boldogsága, a földön úgy mint a mennyben, nem függ sem a dogmáktól, sem a szertartásoktól, sem a csudáktól, sem a papoktól, sem a könyvektől, hanem „a Krisztustól mibennünk,“ az egyenes szívtől, a szerető lélektől, a tevékeny és áldozatkész akarattól, — ez az igazság meg fog maradni, élni fog, s életet és szabadságot fog adni mindazoknak, a kik ismerik.

Marosi Gergely,
tanár.

V.

Az emberben levő vallásos elem és annak tárgya vizsgálása.

(Értekezés.¹⁾)

Ha a világban azokat tekintjük, a miket az ember a teremtő által alkotott világhoz adott, meglep minket e tárgyak különfélesége és az azok közötti ellentét. Vannak intézmények, melyek a véték akadályozására szolgálnak; de vannak szükség-szülte intézmények, melyek a véték folytatására czéloznak. Itt egy intézmény önzésen alapul, s csak az igazság hanyatlásával állhatna fenn. E mellett van egy más, melynek széles alapja az egyetemes szeretet, t. i. szeretet minden ember iránt, a ki csak asszonytól született. Ekép látunk palotákat és kunyhókat, börtönöket és menhelyeket a nyomorultak számára, fegyvertárakat és templomokat össze-vissza építve a legidegenszerűbb és legszövevényesebb zavarban. Miként fogunk mi rendet hozni ki e zürzavarból, s magyarázatot ez ellentétek létezésére nézve? Nehéz munka az ily különféle és ellentétes jelenségeket megoldani, és ugyanazt az egy okot a sokféle okozatban felfedezni. De ha ezt megteszszük, megtaláljuk mindennek okát magában az emberben. Benne ugyan az az ellentét van, a mi van az ő műveiben. Ez ellentétes dolgok, mint eszmék, megvoltak benne, mielőtt jelen alakjukat nyerték volna. A visszavonó okok összhangzatlan eredményeket szültek. Ez intézmények az emberből állottak elé, az ő érzelme- vagy lelke-, szenvedélyei- vagy ítéletéből keletkeztek. Ezek összesen véve, teszik azt a hatványt, mely az emberiség mostani fejlettsége fokát és jellemét jelöli; mindkettő eredménye a multnak és jós-lata a jövőnek:

1) Th. Parker „A discourse of matters pertaining to Religion. London 1846.“
czimű művéből.